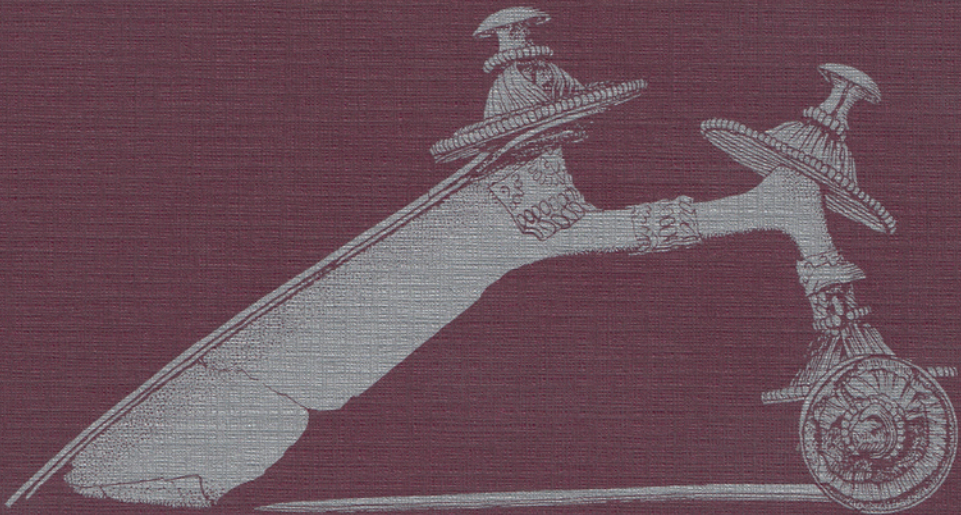

KUML
2009

KUML 2009

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

En gave til Veleda

Om en magtfuld spåkvinde og tolkningen af de sydiskandinaviske krigsbytteofringer

AF ANDRES SIEGFRIED DOBAT

*He saw then among the arms, a victory-blessed bill,
an old giantish sword, with firm edges,
an honour of warriors, it was the choicest weapon
(Beowulf 1557-1559)*

Siden Conrad Engelhardt for godt 150 år siden indledte moseudgravningerne i Thorsbjerg og Nydam, og i særlig grad med baggrund i de opsigtsvækkende undersøgelser i Ejsbøl, Illerup Ådal og Nydam i nyere tid, har de store fund af krigsbytteofringer fra romersk jernalder og folkevandringstid været et centralt emne inden for jernalderforskning i Sydiskandinavien. I de sidste årtier har denne forskning været fokuseret på fundenes interne kronologi og proveniens, hvilket har muliggjort en kvalificeret diskussion af jernalderhærenes hierarkiske struktur og militærstrategiske organisation samt deres logistiske struktur.¹

Derimod har man kun i mindre grad diskuteret fundenes primære betydning som ofringer og dermed som udtryk for rituelle handlinger med ideologiske og religiøse konnotationer.² Vi ved i realiteten meget lidt om form og indhold af de handlinger, som blev udført ved søerne og moserne forud for og under nedlægningerne. Og vi har kun meget begrænset kendskab til de religiøse forestillinger, disse handlinger var bundet ind i. Fra begyndelsen har diskussionen af dette aspekt af fundene kredset omkring nogle få klassiske, historiske overleveringer om keltiske og germanske offerskikke. Ikke mindst Cæsars og Orosius' beretninger er blevet taget til indtægt for en forklaringsmodel, som har været, og stadigvæk er det mere eller mindre eksplicite udgangspunkt for forståelsen af fundene. Ifølge denne repræsenterer disse takeofringer på foranledning af en sejrende hær til en krigsgud.

En historisk beretning, som hidtil kun i begrænset omfang er blevet inddraget i diskussionen, er historien om Veleda, en spåkvinde hos de germanske stammer nord for Rhinens nedre løb. I *Historiae* af den romerske historiker

Tacitus fortælles om hendes centrale rolle i kampene mellem romerne og en alliance af germanske stammer omkring 70 e.Kr. Selv om der er langt imellem begivenhederne omkring Veleda og de sydiskandinaviske våbenofre, kan Tacitus' beretninger tjene, hvis ikke som forklaring så dog som inspiration, til forståelsen af disse fund. Målet med denne artikel er at belyse den rituelle og sakrale dimension af de sydiskandinaviske krigsbytteofringer og dermed skitser et omrids af nedlægningernes mulige baggrund og religiøse indhold.

Om de sydiskandinaviske krigsbytteofringer

Jernalderens krigsbytteofringer i Sydiskandinavien indeholder først og fremmest våben som lanser og spyd, sværd og skjolde og i tilknytning hertil også enkelte krigeres personlige udstyr.³ Værktøj og arbejdsredskaber, som findes ved mange af lokaliteterne, kan tolkes som hørende til den logistiske struktur.⁴ Ligeledes kan hestene og hestestyr og ikke mindst delene af eller komplet nedlagte skibe forbindes med hærstyrkernes logistiske apparat.⁵

Nedlægningerne har en tydelig geografisk koncentration i Sydiskandinavien med tyngdepunktet på den jyske østkyst og på Fyn og varierer meget med hensyn til dateringen og omfang. Hovedparten må dog dateres fra yngre romertid til den begyndende folkevandringstid.

Senest i folkevandringstid ændrer offereskikken karakter. De enkelte våbenofre bliver tydeligvis mindre i omfang og med færre genstande. Specielt i den østlige og nordlige del af Sydiskandinavien blev våbenofringer foretaget på enkelte bebyggelser både samtidig med og også efter de store nedlægninger i søer og moser i den vestlige del af området.⁶ Dette gælder bl.a. for Uppåkra nær Lund i det sydlige Skåne, hvor man i perioden mellem yngre romertid og langt op i 600-tallet foretog kontinuerlige nedlægninger af våbenudstyr.⁷ Også fra senere perioder er der belæg for en fortsættelse af våbenedlæggelsespraksis i form af bl.a. enkeltvis nedlagte sværd og andet våbenudstyr eller værktøj både i vikingetid og middelalder.⁸ Disse fund optræder, ligesom de store fund fra romersk jernalder, fortrinsvis i det våde miljø som søer eller åer.

Siden opdagelsen i 1800-tallet af de store krigsbytteofringer har man diskuteret de historiske scenarier, som kan have ligget til grund for nedlægningerne og ofringernes rituelle og religiøse baggrund.⁹ I dag ses nedlægningerne som krigsbytte, dvs. besejrede hærstyrkers udstyr, som blev nedlagt af konflikternes triumferende parter. De indgående analyser af fundmaterialet fra de store fund har vist, at de hære, hvis udstyr man nedlagde på offerstederne, ikke stammede fra de områder, hvor nedlægningen fandt sted. Der er således formuleret

forskellige scenarier for de krigeriske begivenheder og oprindelsesområderne for de involverede parter.¹⁰

I nyere tid har debatten været koncentreret om spørgsmålet om, hvorvidt nedlægningerne kan forstås som resultat af offensive eller defensive militære aktioner, enten fjendtlige angreb på de områder, hvor nedlægningerne blev foretaget, altså hovedsagligt Jylland og Fyn, eller udadvendte krigstogter til kontinentet eller det nordlige og østlige Skandinavien, hvorefter de hjemvendte sejrherre nedlagde det erobrede militære bytte i hjemlige søer og moser.¹¹ Det sidste især med henvisning til det romerske triumftog, som var forbeholdt sejrige feltherrer og kunne inkludere fremvisning af bytte fra krigstogter, henrettelse af den besejrede hærs anfører og takkeofringer i templer.¹² Selv om de militære sejre, som blev fejret med et triumftog, kunne være vundet i den yderste periferi af Romerriget, var institutionen tæt forbundet med Rom og fulgte en fastlagt rute igennem imperiets politiske og religiøse centrum.¹³

Ud fra fundmaterialet i de forskellige nedlægninger i Sydskandinavien kan der fremføres argumenter for både det defensive og det offensive scenarie, og hver eneste nedlægning kræver formentlig en individuel diskussion af dette spørgsmål. Den samlede nedlægning af skibsnagler fra en afbrændt båd fra Ejsbøl Mose og af nogle få, særlig statusmarkerende genstande ved nedlægninger fra sen romersk jernalder i bl.a. Nydam og Porskjær kunne således tyde på, at krigsbyttet har skullet transporteres til selve nedlægningsstedet over en længere afstand og derfor måtte reduceres i format og omfang.¹⁵ På den anden side peger de store mængder af redskaber, deriblandt specielt værktøj til bygning og reparation af skibe, især i de store nedlæggelser fra begyndelsen af 200-tallet ved Illerup Ådal og Vimose, i retning af, at hærstyrken må have haft et omfang og en rumlig distance fra den hjemlige base, som gjorde det nødvendigt at kunne foretage reparationer af enkelte personers udrustning eller hærens logistiske apparat.¹⁶

Med henblik på spørgsmålet om fundenes rituelle og religiøse baggrund må det understreges, at nedlægningsskikken selvfølgelig ikke alene må tolkes ud fra et religiøst/kultisk perspektiv. Ligesom det ovennævnte romerske triumftog må vi se enhver rituel handling som betinget og motiveret af et samspil mellem forskellige samfundsaspekter. Ikke mindst de ledende aktører bag udførelsen af våbennedlægningerne, og her tænkes specielt på de militære anførere eller evt. religiøse/politiske autoriteter, må således formodes også at have været motiveret af politiske, økonomiske og militære agendaer.¹⁷

Gaver, dvs. offergaver i form af materiel og levende gods eller i symbolsk form, til mytologiske væsner, guder eller mytiske forfædre er et gennemgå-

ende træk i de fleste samfund.¹⁸ Spørgsmålet er, om det er muligt at komme nærmere en konkret forståelse af karakteren af de religiøse forestillinger, som knyttede sig specielt til våbenofringer. Et oplagt spørgsmål er i denne sammenhæng karakteren af de involverede aktører, dvs. religiøse specialister eller præster. Ligeledes må man spørge til det mytologiske narrativ, som handlingerne var bundet ind i og de mytologiske forestillinger om offergavernes »modtagere«. Som antydnet ovenfor er fundenes betydning i denne sammenhæng hidtil blevet diskuteret med afsæt i skriftlige beretninger om keltiske og germanske stammers offerskikke.¹⁹

En central rolle i denne diskussion indtager Orosius og hans *Historiae Adversum Paganos*, som indeholder beretningen om, hvordan kimbrenne, efter at de havde nedkæmpet en romersk hær ved Arausio i Sydfrankrig i 105 f.kr., tilintetgjorde alt, hvad der var faldet i deres hænder før derefter at kaste det i floden.²⁰ Ud over at handlingen var knyttet til krigeriske hændelser, fortæller kilden dog intet om dens religiøse baggrund. Dette forsøger til gengæld Cæsar i *De Bello Gallico* (6.17.3-5) med beskrivelsen af et lignende ritual hos kelterne. Han beretter, at »når de beslutter at gå i krig, lover de gerne ham (Mars) krigsbyttet, og når de har vundet, ofrer de alle levende væsner, de har fanget, mens de samler alt andet på ét sted. Hos mange galliske stammer kan man på indviede steder se høje, der er opført af erobrede ting«. (Oversat efter Lund 1993, 190). I det romerske pantheon var Mars krigsguden, og Cæsar har brugt det romerske navn i stedet for den oprindelige betegnelse for den keltiske krigsgud. Det samme gjorde Tacitus i *Annales* (13, 57, 2) mere end 100 år senere, da han beskrev et offerritual hos de germanske hermundurer, der i året 58 havde besejret chatterne i et slag. Han skriver, at »det var bestemt, at sejrherrene skulle ofre den fjendtlige hær til Mars og Merkur, efter hvilket løfte heste, mænd, ja alt tilhørende fjenden gives til fuldstændig ødelæggelse«. (Oversat efter Grane 2003, 145).

Selv om kildernes udsagn om baggrunden for de beskrevne handlinger er forholdsvis kortfattet, så bliver det dog klart, at i hvert fald kelterne og hermundurerne destruerede og efterfølgende ofrede deres krigsbytte som en slags takkeoffer til deres respektive krigsguder. Det er vigtigt at erindre, at de antikke skribenter beskrev begivenheder, som de aldrig havde været vidne til, og at især Orosius og Cæsars beretninger refererer til hændelser, som fandt sted lang tid før de fleste danske våbenedlægninger. Alligevel minder deres beskrivelser af selve offerhandlingerne på mange punkter om det billede, der møder os i de danske fund af krigsbytteofringer.

Det var med henvisning til de ovennævnte antikke kilder, at Worsaae i 1865 redegjorde for den tese, »at Nedlægninger netop af krigeriske Gjenstande i

Moserne kunne tænkes at være skete ifølge bestemte religiøse Skikke, som böd de Seirende efter Slagene baade at offere de fangne Dyr og en deel af det øvrige Bytte til Guderne, bl.a. ved at nedsænke det i hellige Søer eller nuværende Moser«. ²¹ I sin grundlæggende form er Worsaaes tese stadig gyldig, men vi ved i realiteten stadig meget lidt om de religiøse forestillinger, som knyttede sig til de danske krigsbytteofringer fra jernalderen.

Offerpladserne som rituel scene

Et fællestræk for de fleste af de store offerfund fra romersk jernalder er deres kontekst, nemlig enten søer eller moser. Hermed fortsættes en offerskik, som kan spores tilbage til begyndelsen af neolitikum. ²² Selve nedlægningen synes i de fleste tilfælde at være foregået direkte fra søbredden, hvorfra man kastede genstande i søen. Ved Illerup tyder fundforholdene dog også på, at nedlægning af større samlinger af udstyr kan være foretaget fra både. ²³ Ikke mindst transport og nedlægningen af de store både i Nydam må have involveret mange menneskers deltagelse og krævet organisering og planlægning.

På alle fundpladser viser genstandene tegn på en organiseret destruktion ved for eksempel sønderhugning eller brænding. Destruktionen synes at være foregået som en meget bevidst og struktureret handling. Således danner de forskellige ødelæggelsesmetoder og grader af destruktion et klart mønster. ²⁴ I Illerup var det f.eks. de højtstående militærlederes udstyr, som havde været genstand for den mest voldsomme ødelæggelse. Og lighederne i destruktions-sporene på hesteudstyret fra nedlægningerne i Thorsberg og andre offerfund viser tydeligt, at ødelæggelsen blev gennemført efter et konkret handlingsmønster. ²⁵

Det store omfang af ødelæggelser og mængden af materielt gods taget i betragtning fremstår ofringerne som performative handlinger. ²⁶ Dette understreges af hesteskeletterne fra Illerup. Her blev flere dyr ofret ved samme lejlighed som den store ofring af krigsbytte i yngre romertid, hvor hestene må være blevet ført til skuepladsen for offerhandlingerne for her at blive dræbt og nedlagt i det lave vand ved jernaldersøens bred. Heste indgik også i ofringerne ved Nydam, hvor dyrene ligeledes må ses som del af de store nedlægninger i yngre romertid. Knoglerne fra begge fundpladser viser tydelige tegn efter hug med sværd, økser og lanser. Mange af disse hugspor findes på langknoglerne eller tværs over kraniet og kan ikke have været dræbende. Tværtimod synes sporene at afspejle en blodig nedhugning af de levende dyr og et dertil svarende lydæssigt og visuelt scenarie, som ikke kun fra et nutidigt perspektiv må have virket grænseoverskridende for de tilstedeværende. ²⁷

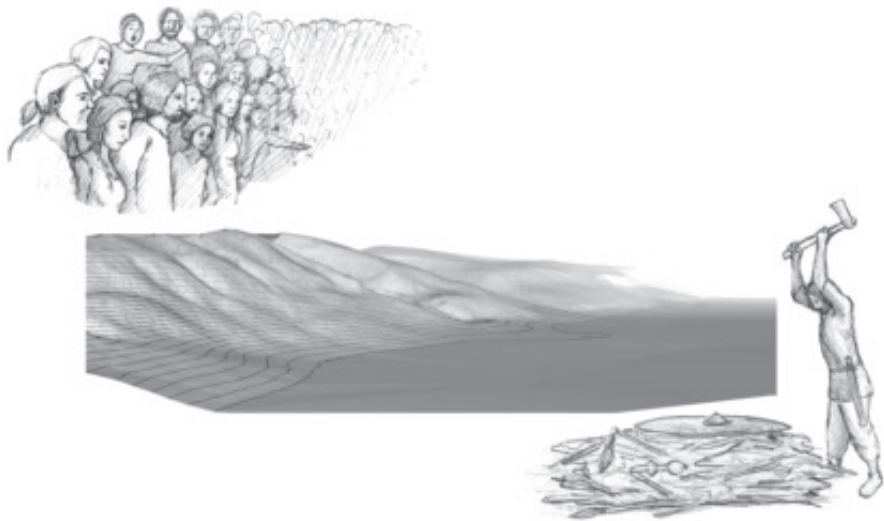

Fig.1. Offerpladsernes rituelle scene. Landskabsmodel af ofringsområdet ved Illerup Ådal. De markante skrænter ved offerpladsen er formet som naturlige amfiteatre og muliggjorde derfor, at en stor mængde tilskuere kunne overvære offerhandlingen. – Landskabsmodel: Peter Jensen, tegninger: Julie Lolk.

The offering sites' ritual scene. Landscape model of the votive area at Illerup Ådal. The high steep moraine hillsides around the offering site lead it to resemble a natural amphitheatre and would have allowed a large audience to witness the votive act.

Ofringernes performative karakter kommer ikke alene til udtryk i fundenes sammensætning, men også i offermosers topografiske omgivelser (fig. 1). Således foregik f.eks. ofringerne i Illerup Ådal umiddelbart foran en høj moræneskråning. Direkte syd for denne skrænt fører en udaterbar hulvej fra det høje plateau og ned til jernaldersøens bred. Den markante skrænt gjorde det muligt for en stor mængde tilskuere at følge begivenhederne ved søens bred. Formet som et naturligt amfiteater gjorde den særlige topografiske situation, at transporten af det ofrede gods, dets behandling inden og ikke mindst selve den afsluttende nedlægning, var offentlig tilgængelig. De visuelle og auditive effekter af handlingerne – ødelæggelse af våben og andet udstyr, nedslagtningen af heste eller nedsenkning af gods i søen – kunne således følges af et stort fællesskab. Lignende topografiske forhold, som muliggjorde, at ofringerne kunne opleves af en stor mængde tilskuere, er til stede ved andre offerpladser, bl.a. Porskjær, Nydam eller Ejsbøl.²⁸

Det brede temakompleks af ofringernes rituelle karakter er svært tilgængeligt, ikke mindst fordi de arkæologiske vidnesbyrd om ofringerne kun giver

indblik i enkeltsekvenser af det rituelle handlingsforløb. Store dele af disse handlinger har derimod *ikke* efterladt sig spor i materialet på fundpladserne. En detaljeret betragtning af genstandsmaterialet og fundpladsernes topografi åbner dog for en række perspektiver. I en samlet betragtning må de store ofringer ved f.eks. Illerup, Nydam, Ejsbøl og mange andre lokaliteter vurderes til ikke alene at have involveret et stort antal aktive deltagere. Det var også i høj grad performative handlinger, som for både aktører og evt. tilskuere udgjorde et dramatisk og højlydt spektakel (fig. 2).²⁹ For at bruge religionsforskeren Whitehouses terminologi repræsenterer offerhandlingerne dermed en kategori af ritualer, som af tilskuere opleves som i høj grad emotionelt engagerende.³⁰ Hertil kommer, at i hvert fald dele af offerhandlingerne, ifølge Whitehouses terminologi, kunne karakteriseres som »rites of terror«, dvs. ritualer som pga. deres inkorporering af vold og blodige momenter opleves som dramatiske og grænseoverskridende, og som dermed varigt indprenter sig i både en individuel og en fælles hukommelse.

Fig. 2. Slagtning/ofring af vandbøffel under overværelse af landsbyfællesskabet i forbindelse med hinduistisk festival i nærheden af Kathmandu, Nepal, i oktober 2007. – Foto: Søren Andersen.

Butchering/sacrifice of a water buffalo before the village community on the occasion of a Hindu festival close to Kathmandu, Nepal, October 2007.

Tacitus' beretning om Veleda

Tacitus' beretning om spåkvinden Veleda i sammenhæng med Bataveroprøret omkring 70 e.Kr. er overleveret i bøgerne IV og V af Tacitus' *Historiae*, en historisk betragtning af den forholdsvis korte periode mellem kejserne Galba og Domitian, som imidlertid kun er fragmentarisk bevaret.³¹

Beretningen begynder i året 69 i den romerske provins Germania Inferior, beliggende syd for Rhinen. Som så ofte i de urolige tider af det første århundrede e.Kr. kommer det til konflikt mellem en alliance af germanske stammer med bataver og bructer på den ene side og repræsentanter for den romerske administration på den anden side.³² Ved årsskiftet 69/70 e.Kr. erobrer og ødelægger germanerne legionslejren Castra Vetera, tæt ved det nuværende Xanten. Som enhver anden legionslejr var Castra Vetera på dette tidspunkt allerede stærkt befæstet og tjente som strategisk centrum for den militære administration i området. Sammenslutningen af germanske stammer udgjordes til dels af germanske auxiliartropper og stod med Julius Civilis også under ledelse af den tidligere kommandør af en romersk auxiliarenhed. Germanerne var altså ikke en lille plyndrende horde, men nærmere en velorganiseret hærstyrke.

Det er umiddelbart efter ødelæggelsen af Castra Vetera, at spåkvinden Veleda bliver introduceret. Således beretter Tacitus følgende om en af anførerne af de i kampene involverede legioner (*Historiae*, IV, LXI): »Munius Lupercus, legaten af en af legionerne, blev sammen med andre gaver sendt til Veleda, en kvinde fra stammen af bructerne, som besad enorm magt; for ifølge gammelt skik tillagde germanerne mange af deres kvinder profetiske kræfter, og, som følge af deres tilbedelse, sågar selv guddommelige egenskaber. Veledas autoritet var på dette tidspunkt på sit højeste, fordi hun havde spået germanernes succes og ødelæggelsen af legionerne«. (Oversættelse baseret på Hadas 2003, 545).

Det står klart, at denne Veleda må have spillet en betydningsfuld rolle i forbindelse med kampene mellem den romerske administration og germanernes alliance omkring år 70. Spådom om germanernes sejr havde, hvis vi tror Tacitus, styrket hendes magtposition og var nok grunden til, at man følte sig forpligtet til at sende hende gaver, bl.a. åbenbart en romersk officer. Han nåede dog aldrig at blive overgivet til selve Veleda; Tacitus bemærker tørt, at Lupercus blev dræbt på vejen dertil.

For året 70, kun få måneder efter ødelæggelsen af Castra Vetera, berettes der igen om en gave til Veleda, denne gang dog af et format som nok har overskygget alt, hun havde modtaget før. Tacitus beskriver, hvordan germanerne dette år gennemfører et overraskelsesangreb på en mindre enhed af den romerske Rhinflåde. For anden gang har germanerne lykken på deres side og erobrer flådens flagskib. Om dette skriver Tacitus (*Historiae*, V, XXII): »Generalen, halvt

i søvne og næsten nøgen, blev reddet ved fjendes fejltagelse; for germanerne trak flagskibet væk i den tro, at han var ombord. Ceralis (generalen) havde dog tilbragt natten et andet sted, som mange mener ifølge en intrige, i selskab med Claudia Sacrata, en Ubisk kvinde. Vagterne søgte at undskylde deres egen skandaløse forsømmelse med generalens skamfulde opførsel, idet de mente at være blevet beordret til at være stille for ikke at forstyrre hans (generalens) søvn; dette var grunden til, at signalerne og de andre opgaver var blevet opgivet, og at vagterne selv faldt i søvn«. (Oversættelse baseret på Hadas 2003, 574).

Spåkvinden Veleda havde efter alt at dømme igen forudsagt germanernes triumf, og Tacitus beretter (*Historiæ*, V, XXII), »at fjenderne (germanerne) sejlede bort med det kaprede skib; flagskibet trak de op ad floden Lippe som en gave til Veleda«. (Oversættelse baseret på Hadas 2003, 574).

Veleda og hendes gaver

Hvem var denne Veleda, som åbenbart spillede så stor en rolle i de krigeriske handlinger omkring året 70, at hun gjorde sig fortjent til gentagne gange at modtage prestigefyldte og store takkegaver? I *Historiæ* og også i *Germania* beretter Tacitus om de germanske stammers skik, som gik ud på at spørge og lytte til spåkvinder i vigtige beslutningsprocesser. Han fortæller videre, at nogle af spåkvinderne opnåede status som guddommelige. Mere detaljeret erfarer vi om Veleda, ligeledes igennem Tacitus (*Historiæ*, IV, LXV), at »det blev dog ikke tilladt dem at møde eller tale til hende. For at fremme respekten for hende fik de ikke lov til at se hende. Hun boede i et højt tårn, og en slægtning, som var specielt udvalgt til dette formål, bragte spørgsmål og svar til hende som en gudindes budbringer«. (Oversættelse baseret på Hadas 2003, 548).

Den særlige status, som spåkvinderne ifølge Tacitus' udsagn havde, kommer også til udtryk i deres navne. Veleda kan således tolkes med baggrund enten i det oldgermanske ord for stav eller på baggrund af et endnu ældre *verbum at se*. Navnet på en anden spåkvinde, Walaburga, som ligeledes nævnes af Tacitus, må til gengæld tolkes som – hvis man oversætter hendes navn direkte – *den med staven* eller *stavbæreren*. Det samme gælder en spåkvinde ved navn Ganna, som ligeledes er nævnt i de tidlige romerske kilder, og hvis navn hentyder til en betegnelse for en stav.³³ Disse spåkvinders navne kunne således ses mere som betegnelser for et embede end som individuelle personnavne.

I denne sammenhæng er det relevant at se tilbage på de klassiske kilder, for selv om Tacitus fremhæver Veleda som en ganske særlig personlighed, findes der flere referencer til særlige kvinder i sammenhæng med krigeriske handlinger.

ger.³⁴ Eksempelvis er der Cæsars undrende beretning i *De Bello Gallico* (Bog I, 50, 4-5) om den germanske anfører Ariovistus, som gentagne gange udskyder at gå i åbent slag, fordi spådomskyndige kvinder havde forudsagt germanernes nederlag. Et andet eksempel er Strabos' redegørelse i *Geographica* (Bog VII, 2, 2) om de gråhårede spåkvinder hos kimbrenne, som siges at dræbe tilfangede fjender for at læse fremtidens hændelser i deres blod og indvolde. Og sidst, men ikke mindst er der hos Tacitus en reference til kvinder i forbindelse med krigshandlinger mellem romere og briter i *Annales* (Bog XIV, 30), hvor vi hører om furielignende kvinder i frygtindgydende kostumer, med langt hår og brændende fakler i de kæmpende britis kampgeled.

De tidlige romerske »etnografer« havde ikke nogen dybere indsigt i de germanske samfund, som de mente at kunne beskrive. Således må Tacitus' beretning om Veledas funktion og betydning også fortolkes på baggrund af hans egen referenceramme, den romerske kultur.³⁵

Fig. 3. Pythia i Oraklet ved Delphi.
– Tegning: Lars Foged Thomsen
efter motiv på rødfigurmalet skål
(kylix) fra omkring 430 BC, fra
Vulci.

The Pythia at the Delphi Oracle.

Den fremtrædende betydning af spådom om en enkelt eller en gruppe personers ve og vel i sammenhæng med rejser, overgangsriter eller krigstogter kan følges som en rød tråd igennem den klassiske historie. I den klassiske litteraturs hovedværk, Homers Iliade (Bog 2, 328-330), er det f.eks. spåmanden Calchas, som varsler den lange krig, som venter den græske alliance omkring Agamemnon. En af de mest kendte spåkvinder, også stadig under Tacitus' tid, var uden tvivl Pythia i Oraklet ved Delphi, som, repræsenteret ved skiftende kvindelige præster, virkede fra arkaisk tid igennem hele den klassiske kultur og indtil indførelsen af kristendommen som romersk statsreligion (fig. 3).³⁶ Pythia var dog kun én blandt mange kvindelige præster med den specielle egenskab at kunne formidle guddommelig viden eller mere generel viden om fremtiden. Vidende kvinder var under Tacitus' tid et meget udbredt fænomen, og enkeltpersoner eller grupper frekventerede disse kvinder med spørgsmål relaterede til forskellige emner.³⁷ Det var ud fra denne optik, at Tacitus nedskrev sin beretning om Veleda, spåkvinden hos bructerne. For hans romerske læserskare må Veleda således have virket ganske bekendt, idet hun ikke adskilte sig væsentligt fra f.eks. Pythia ved Delphi.

På baggrund af Veledas »guddommelige« status og hendes betydning som formidler mellem menneskenes verden og de højere magter kan vi tolke takkegaverne, legaten *Munius Lupercus* og den kaprede *trireme*, mere som ofre end som personlige gaver.

Med en tilfangetagen romersk officer var den germanske stammealliance kommet i besiddelse af selve indbegrebet af det imperiale overherredømme syd for Rhinen, som på det tidspunkt stadig hovedsagelig byggede på militær tilstedeværelse. At en fjendtlig hærs befalingsmænd blev taget til fange for at blive fremvist til det hjemlige publikum og derefter henrettet er et velkendt motiv i netop det romerske triumftog.³⁸ Tacitus må således have været bekendt med germanernes handling i dette tilfælde. En lignende episode er overleveret i beskrivelserne af det for romerne så afgørende slag ved »Teutoburger Wald« i år 9 e.Kr., hvor germanerne siges at have dræbt de overlevende romerske officerer for efterfølgende at samle deres udrustning på skovbunden. Ved samme lejlighed erobrede germanerne også to af den romerske hærs såkaldte legionsørne, som de tog bort fra slagmarken.³⁹ På baggrund af disse beretninger kunne man meget vel forestille sig, at det i virkeligheden var forsættligt, at *Munius Lupercus* aldrig nåede til Veleda, men blev dræbt på vejen dertil.

Med en romersk *trireme* havde germanerne kapret en af datidens største skibstyper (fig. 4).⁴⁰ Den havde tre rækker årer over hinanden, og det krævede en besætning på op til 150 mand for at manøvrere det op til 40 meter lange

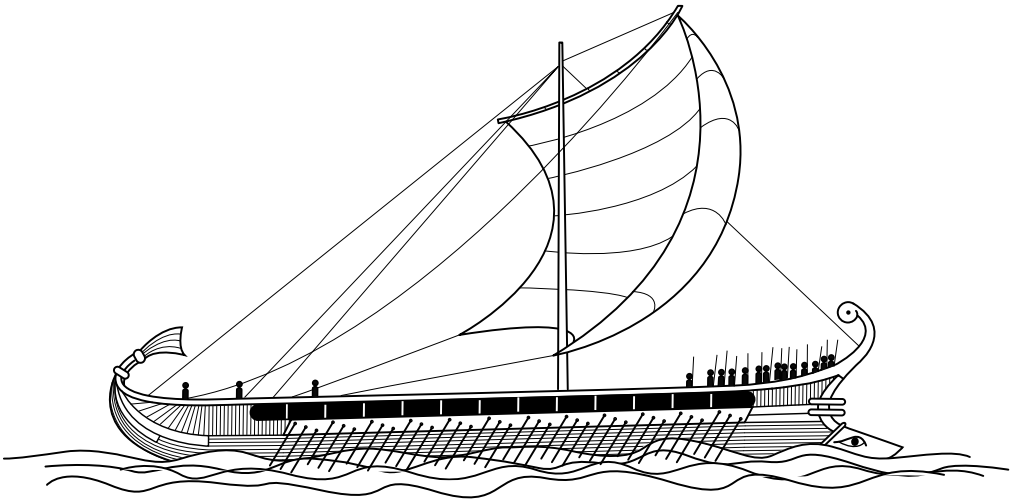

Fig. 4. Veledas gave. Triremen var en af romertidens største skibstyper. Skibene havde tre rækker årer ovenpå hinanden på begge sider og et massivt ramværk ved forstavnen (Hypotetisk rekonstruktion efter afbildninger fra 1. og 2. århundrede e.Kr. – Tegning: Lars Foged Thomsen.

The gift to Veleða. The trireme was one of the largest types of sea-going vessel of the Roman period. The ships had three rows of oars on both sides and a massive ram at the bow. Hypothetical reconstruction on the basis of paintings from the 1st and 2nd centuries AD.

skib. Med dets størrelse og massive ramværk af jern eller støbt bronze ved forstavnen må skibet have været et imponant syn. Det var næppe med brugen af skibet for øje, at bructerne trak den store trireme den lange vej op ad den forholdsvis smalle flod Lippe. Sandsynligvis havde man hverken kendskab til eller mulighed for at benytte fartøjet til krigeriske eller andre formål. Germanerne var dog kommet i besiddelse af et stærkt symbol, for intet andet krigsbytte kunne gøre sejrstriumfen mere tydelig end Rhinflådens flagskib.

Fra Castra Vetera til Illerup

Mere end 700 kilometer længere mod nord, i det nuværende Danmark, har begivenhederne ved den nedre Rhin omkring år 70 nok ikke påvirket menneskene i nogen særlig grad, selv om man sikkert var meget bevidst om de politiske forhold ved den romersk-germanske grænse. Det er således tankevækkende, at de gavetyper, som ifølge Tacitus blev sendt til spåkvinden Veleða, lader sig genfinde i nogle af de skandinaviske offermoser.

Går vi ud fra beretningen om *Munius Lupercus*, officeren som skulle sendes til Veleda, er det bl.a. den velundersøgte nedlægning i Illerup Ådal, som trænger sig på. Her fandt man nemlig bl.a. de rigt udsmykkede udrustninger til hærens øverste elite, som klart adskiller sig fra de menige krigeres våben og udrustningsdele. Derudover indeholder fundet en enkelt forgyldt kolbehoved-armring, som må have tilhørt en af de øverste befalingsmænd.⁴¹ Netop elitens udrustning var i særlig høj grad blevet ødelagt, inden den blev nedlagt i søen. Man mindes herved beskrivelsen af hændelserne efter slaget ved Teutoburger Wald, som nævnt ovenfor. Et lignende billede tegner sig i de senere ofringer i Ejsbøl Syd, Nydam II og Porskjær fra omkring 400.⁴² Her ser det ud til, at de menige krigeres udstyr ikke indgik i ofringerne, men at det hovedsagelig var de højtstående befalingsmænds udrustning, eller i hvert fald et sorteret udvalg af genstande, som blev nedlagt i moserne.

Mest iøjnefaldende i forhold til de sydsandinaviske offermoser er dog beretningen om den romerske trireme. Fra flere af fundene kender vi hele eller dele af skibe. Mest kendt er selvfølgelig Nydambåden, den store egetræsbåd, som blev sænket i Nydam Mose engang i de første årtier af det 4. århundrede. Men allerede forinden havde man nedlagt en båd af fyrretræ, og omkring 100 år tidligere blev en båd sønderhugget og ligeledes nedlagt i mosen ved Nydam. I alle tre tilfælde er der ofret hærudstyr samtidigt med fartøjerne.⁴³ Med hele tre både fra forskellige nedlægninger er Nydam et særligt tilfælde, men også i Ejsbøl fandtes flere dynger af klinknagler, som må være nedlagt omkring 300 e.Kr. Naglernes bevaringstilstand og fravær af trærester tyder på, at bådene, hvori de har siddet, er blevet brændt, så man kun sænkede naglerne i den daværende sø.⁴⁴ Fra Vimose kendes, bortset naturligvis fra den førromerske båd fra Hjortspring, de hidtil ældste rester af en båd i en af offermoserne, nemlig resterne af et skibsanker, flere klinknagler og specielt værktøj til bygning og reparation af fartøjer.⁴⁵ Det er svært at sige, hvilken af de mange nedlægninger i Vimose disse genstande tilhører. Meget taler dog for, at båden er nedlagt sammen med den store ofring af hærudstyr i begyndelsen af det 3. århundrede e.Kr.

Kun omkring 150 år efter, at de sejrige bataver og bructer ville overgive en romersk officer og den enorme trireme til deres spåkvinde, begyndte man altså i Danmark igen at nedlægge store krigsfartøjer i søer og moser sammen med den personlige udrustning samt våbnene af en besejret hærstyrke og deres anfører. I begge tilfælde var det krigeriske hændelser, der gik forud for nedlægninger i moser og søer, og i begge tilfælde var det i høj grad opsigtsvækkende artefakter, som indgik i denne performance. Og sidst, men ikke mindst, må man gå ud fra, at det i begge tilfælde var sejrherren, som stod for gaverne henholdsvis ofringerne.

Veledas søskende i Norden

Det er altid risikabelt at overføre skriftlige beretninger på arkæologiske vidnesbyrd for handlinger og hændelser. Dette gælder især, når både tid og rum adskiller de to kildegrupper i den grad, som det er tilfældet ved den romerske trireme på floden Lippe og de skandinaviske offermoser.

Hverken de historiske kilder fra Tacitus' tid eller senere overleveringer beretter i nævneværdig grad om religiøse forestillinger og rituelle embeder hos de germanske stammer i Skandinavien i romersk jernalder. Det er således uvist, om der overhovedet fandtes spåkvinder, som de bliver beskrevet af Tacitus. På denne baggrund er det påfaldende, at Tacitus' beskrivelse af spåkvinden Veleda viser mange fællestræk med forskellige skikkelser i senere skriftlige kilder, ikke mindst i de tidlige norrøne skriftlige kilder – Eddadigtningen eller sagateksterne. I disse tekster, overleveret fra 1200- og 1300-tallet, møder vi de såkaldte vølver, som man tilskrev den særlige gave at kunne forudsige fremtiden. Navnet kan tolkes som nært beslægtet med spåkvinderne hos sydgermanske stammer, idet det oldnordiske ord *Vølva* har samme betydning som navnene *Walaburga*, *Ganna* og formentlig *Veleda*, nemlig »hende med staven« eller »stavebærer«. ⁴⁶ Men der er flere paralleller. Således beretter Tacitus, at bructernes spåkvinde bor i et tårn. Den almindelige byggeskik hos de sydgermanske stammer taget i betragtning er det tvivlsomt, om man kan tage Tacitus' udsagn bogstaveligt. I hvert fald er det uklart, hvilken type bygning Tacitus refererer til. Dog er det påfaldende, at også de senere nordiske kilder beretter, at vølverne udtalte deres spådom, mens de sad i høje sæder eller specielt byggede stilladser. ⁴⁷ Yderligere kan man sammenholde Tacitus' beretning om forgudelsen af Veleda med de skandinaviske vølvers særlige status. Således optræder sidstnævnte både i konteksten af gudeverden, ikke mindst i figur af gudinden Freya, og blandt menneskene. Her blev de ifølge senere skriftlige kilder anset som mytologiske væsner og tillagt en særlig rolle som formidlere mellem menneskene og gudeverdenen. ⁴⁸

De skriftlige beretningers udsagn om vølverne bliver underbygget af ikonografiske kilder og af gravfund fra det 9. og 10. århundrede, som bl.a. indeholder stave af træ og/eller jern. ⁴⁹ Alligevel er der langt, både i tid og rum, mellem Veleda og de skandinaviske vølver. De tydelige paralleller kan dog ikke forklares som en tilfældighed. Man må spørge, om de ikke snarere må ses som indikatorer for, at spåkvinder, som havde en særlig status og blev tillagt særlige egenskaber, havde en større udbredelse i de germanske samfund.

Vølverne må ses som tæt forbundne med en række andre mytologiske figurer. Hertil hører bl.a. nornerne, som nævnes i flere Eddadigte og i mange andre sammenhænge. Ligesom vølverne bliver disse kvindelige væsener tillagt særlig

viden om fortiden og fremtiden, og begge grupper menes at have evnen til at spå og delvis sågar influere på fremtiden og enkelte menneskers skæbne.⁵⁰ Den samme betydning bliver både i Eddadigtningen og specielt i de senere heltesagaer tillagt de såkaldte valkyrier, som ligeledes hører til gruppen af gudinder med en særlig rolle i forhold til enkelte personers skæbne, og som specielt forbindes med krig og krigere. Tæt beslægtet med valkyrierne, i hvert fald hvad angår deres mytologiske rolle, er de såkaldte díser. Rækken af mytologiske figurer med lignende egenskaber og kendetegn kan forlænges yderligere ved henvisning til de såkaldte svanekvinder, gudinderne Frigg og Sága, den kun sjældent omtalte Ídun og sidst, men ikke mindst de kontinentale matroner.⁵¹

Ligesom Veleda er alle disse mytologiske skikkelser indholdsmæssigt forbundet ved ét centralt motiv, en overnaturlig magt, som tillader involvering i og indvirkning på menneskers og i nogle tilfælde også guders liv. I betragtning af deres store udbredelse, ikke alene inden for de nordiske kilder, men også i de tidligere kontinentale og vesteuropæiske skriftbelæg, synes disse kvindeskikkelser at repræsentere et tidligt stratum inden for den nordiske mytologi, selv om deres nøjagtige alder fortaber sig i det uviste.⁵²

Tacitus beretter kun sparsomt om Veledas religiøse baggrund og intet om, hvorvidt hendes rolle som spåkvinde også havde implikationer for andre samfundsaspekter. Ud fra hans beskrivelse fremstår det dog mere end tydeligt, at hun havde en fremtrædende rolle i forbindelse med militære ekspeditioner, både under forberedelserne og efter afslutning af krigshandlinger.

Heri markerer sig en yderligere lighed mellem på den ene side Veleda, og de ovennævnte mytologiske skikkelser fra den tidlige norrøne skriftoverlevering på den anden side. Således er såvel nornerne som díserne og i særlig grad selvfølgelig valkyrierne tæt forbundet med kamp og krigere. Spektret af mytologiske motiver og rollerne, som disse kvindelige væsener i denne sammenhæng kan optræde i, er velkendte: De står for udvælgelsen af de døde på slagmarken; de fører de døde til dødsriget; de kan involvere sig i hele slagets gang og bestemme dets udfald og sidst, men ikke mindst kan de optræde som ledsagere af udvalgte heltekrigere i en funktion som velmenende beskyttere. I en række af de nordiske sagaer berettes også om de verdslige vølver, at de, tro mod deres mytologiske forbilleder, spåede og delvis sågar influerede kamphandlinger.⁵³

Et godt eksempel for en gudindes betydning i en kamphandling er beretningen i Jomsvikingernes Saga om slaget i Hjørungevåg, mellem Hakon Jarl og jomsvikingerne. Under slaget ofrer Hakon Jarl sin søn til sin skytsgudinde Torgerd, som derefter griber ind i slaget: »Det fortælles at Havard den Huggende, Bues følgesvend, er den første, der ser Hordebrud (Torgerd) i Hakon jarls flåde,

og hende er der mange synske mænd der ser og også nogle som ikke var synske, og da bygen stilnede lidt af, så de også, at der fløj en pil fra hver af troldkvindens fingre, sådan forekom det dem i hvert tilfælde, og der var altid én, som blev ramt, så han døde af det.« (oversættelse efter Degnbol & Jensen 1978, 122-123).

Lige så lidt som om Veledas religiøse baggrund fortæller Tacitus om den rumlige kontekst af hendes kult. Vi hører kun om transporten af den romerske trireme op ad floden Lippe. Hendes tilholdssted må derfor formodes at have ligget nær denne flods øvre løb. Ikke mindst på baggrund af germanernes valg af et skib som takkegave til deres spåkvinde er det bemærkelsesværdigt, at de fleste af de ovennævnte mytologiske skikkelser på en eller anden måde relaterer til et vådt miljø, enten kilder, brønde, søer eller moser.⁵⁴ Det gælder f.eks. nornerne, som siges at holde til ved og delvis være udsprunget af Urðarbrunnr, en brønd ved foden af verdenstræet Yggdrasil. Brønden synes at have haft en særlig signifikans i kosmologien. Det siges om den, at den er stedet for guderne tingmøder, og selve navnet relaterer til koncepterne *skæbne* og *fremtid*. Med Skuld, valkyrien blandt de tre norner, er også disse skæbnegudinder forbundet med brønden, hvilket kan ses at føre videre til det mytologiske motiv af valkyrierne i svaneham.⁵⁵ Om gudinden Frigg, som menes at være nært beslægtet med den mere hyppigt omtalte Freja, siges, at hun bebor Fensalir, »salen i mosen«, og gudinden Sága siges at opholde sig i sin hal Sökkvabekkr, de »sunkne bænke«. Igen kan rækken af mytologiske kvindeskikkelser med tætte relationer til det våde miljø forlænges. Íðun, gudinden som via sine æbler sikrer guderne evigt liv, bor på Brunnåkr, »brøndenens ager«, og også moderen til uhyret Grendel i Beowulfkvadet bor i sin hal på bunden af søen.

Ligesom de mytologiske kvindeskikkelser med særlig viden om fortiden og fremtiden må vi gå ud fra, at motivet med gudinden i det våde miljø reflekterer et forholdsvist fasttømret koncept. Dette tyder ikke alene alderen af de respektive mytologiske skikkelser på. Også Tacitus' beskrivelse af gudinden Nerthus, som har tætte paralleller til de ovennævnte motiver, kan tages som indikator for, at gudinderne ved brønde, søer eller moser hører til et tidligt stratum af den nordiske mytologi.

Gudinden i søen

De ovenfor inddragne skriftlige kilder ligger både tidsmæssigt og geografisk for langt fra de arkæologiske kontekster, som står i centrum for denne betragtning. Episoden om Valeda og motivet med skæbnegudinden i søen kan derfor ikke direkte overføres på krigsbytteofringer i Sydskandinavien. De åbner dog

for vidtgående perspektiver, som i det mindste kan bruges til inspiration for forståelsen af disse fund.

Dette gælder ikke mindst spørgsmålet om, hvor kampene, som gik forud for ofringerne, stod: Hos Tacitus er det de sejrige bructere, som er på angrebstogt, og som efter vunden sejr fragter en del af krigsbyttet til deres hjemstavn. Når der hidtil er blevet argumenteret for, at nogle våbenofringer også kunne tolkes som bytte fra et krigstogt i det fjerne, har det været baseret på sammenligning med det romerske triumftog (se ovenfor). Beretningen om bructernes takkegaver til Veleda viser, at i hvert fald de germanske bructer havde deres »egen« version af triumfen, hvori der indgik fremvisning af krigsbytte, som vel at mærke var vundet i det fjerne, til det hjemlige publikum og den hjemlige religiøse autoritet. Dette støtter i hvert fald hypotesen om, at nogle af de danske våbenofringer kunne være et materielt spejl af triumftog efter sejre, som var blevet vundet i det fremmede. Og historien om Veleda understreger, at vi i vores søgen efter mulige forbilleder til denne skik ikke nødvendigvis behøver tage udgangspunkt i den romerske triumf. Ligesom hjemtransporten af den kaprede trireme hos Tacitus må de sydiskandinaviske ofringer formodes at have udgjort i høj grad performative handlinger. Formet som naturlige amfiteatre afspejler offermosernes topografi, at det rituelle sceneri ikke var forbeholdt en lille gruppe særligt indviede mennesker. Tværtimod synes det at have været af afgørende betydning, at et stort antal aktive tilskuere kunne overvære handlingerne.

Det er dog mest med hensyn til tolkningen af våbenofringernes religiøse indhold, at Tacitus' beretning er af særlig relevans. Med de nordiske smågudinders tætte bånd til militære konflikter og deres forbindelse til det våde miljø er vi nået tilbage til udgangspunktet for denne betragtning. Der er flere hundrede kilometer mellem de krigeriske hændelsers skuepladser ved Rhinen omkring år 70 og de danske fundsteder for våbenofringer fra romersk jernalder. Alligevel er det blevet tydeligt, at Tacitus' beretning om takkegaverne til Veleda i flere henseender minder om sammensætningen af de sydiskandinaviske våbenofferfund.

Ligeledes er der en lang periode på mere end et halvt årtusind mellem Tacitus' beretning om Veleda og de sydiskandinaviske våbenofferfund på den ene side og de første skriftlige beretninger om de alvidende vølver, de stridbare valkyrier eller de magtfulde norner på den anden. Alligevel åbenbarer sammenligningen mellem Veleda og forskellige kvindelige skikkelser i den nordiske mytologi tydelige paralleller, og ligeledes tegner der sig et mønster, når man ser på gudindernes relation til både kamp og det våde miljø.

Disse ligheder kan formodes at have rod i en fælles forestilling om de højere magters indflydelse på f.eks. et slags gang, om at disse magters vilje kunne

forudses, og om, hvordan man skulle takke disse magter og dem, der formid-
lede deres vilje til menneskene. En skygge af denne fælles forestilling er over-
leveret med episoden om Veleda og de senere skriftlige vidnesbyrd om vøl-
verne, nornerne, valkyrierne og de andre skæbneafgørende gudinder. Dette
motiv kan formodes at høre til det ældste stratum af den førkristne kosmologi,
som er overleveret i form af meget yngre skrifter. Ikke mindst beretningerne
om Veleda, Wallaburga og til dels også Nerthus tyder på, at motivet allerede i
ældre romersk jernalder var et etableret element i de sydgermanske samfunds
religiøse kosmologi og rituelle praksis.

Selv om de historiske kilder, som fremhævet ovenfor, ikke må betragtes som
overlevering af en fortidig kognitiv realitet, bringer de os på sporet af reflek-
sionen af en fjern religiøs forestillingsverden, en verden hvori kvindelige skik-
kelser, både som religiøse specialister og som mytologiske koncepter, udfylder
en meget central rolle. Denne rolle var åbenbart ikke begrænset til handlinger
og forestillinger inden for lokale eller familiære sammenhænge, som det tit
bliver fremstillet ud fra et i høj grad formalistisk udgangspunkt, hvor kvinder
ofte mere eller mindre implicit bliver knyttet sammen med frugtbarhed og
lignende aspekter.⁵⁶ De ovennævnte kilder tegner et anderledes billede og an-
tyder tværtimod, at kvindelige guder og en kvindelig, religiøs elite øjensynligt
også spillede en afgørende rolle i sammenhæng med vold, krig og død.⁵⁷

På denne baggrund kan man spørge, om også nogle af de sydiskandinaviske
våbenofringer kunne tolkes som oprindelige takkegaver, ikke nødvendigvis
direkte til guderne, men til religiøse specialister, som man tilskrev en særlig
tilknytning til gudeverdenen, og som i deres særlige rolle var blevet inddraget
i forberedelserne til slaget? Endvidere må man spørge, om den navnløse »krigs-
gud«, som våbenofringerne traditionelt bliver forbundet med, kunne være at
finde blandt de ovennævnte kvindelige skikkelser. I hvert fald antyder episoden
fra Tacitus' *Historiae*, at de kultiske handlinger omkring våbenedlæggelserne
kan have været meget komplekse.

De anvendte skriftlige kilder byder på et anderledes perspektiv på det våde
miljø og dermed våbenofringernes kontekst. Brønde, søer eller moser bliver i
disse kilder ikke alene fremstillet som overgangszoner eller »indgange« til de
overnaturliges verden, men som selve tilholdsstedet for disse væsener. Over-
gangen fra ofringer i søer og moser til ofringer i kontekst af elitære bebyggelser
og specielt halbygningerne er overbevisende blevet forklaret som udtryk for en
social og politisk transformation og institutionalisering af de førhen offentlige
ritualer hos magteliten.⁵⁸ På den baggrund kan denne transformationsproces
også ses som udtryk for et skifte i det mytologiske indhold af de rituelle hand-
linger, nemlig fra en kvindelig sfære til et mere maskulint domæne.

NOTER

1. Ørsnes 1988; Hedeager 1990, s. 138-141; Ilkjær 1990; 1993; Engström 1992; Carnap-Bornheim & Ilkjær 1996; Jensen 2003; Jensen et al. 2003; Dobat 2008; Jørgensen 2008; Iversen 2009; Rau 2009.
2. Se bl.a.: Jankuhn 1936; Andersen 1956; Ilkjær 2002; Herschend 2003; Lund 2004; Jørgensen 2008, s. 117-120; Fabech 1991; 2009.
3. Ilkjær 1990; 1993; 2001; Ilkjær & Biborski 2006; Jensen et al. 2003.
4. Rieck & Jørgensen 1997; Dobat 2008.
5. Carnap-Bornheim 1997; Ilkjær 2000, s. 102-113; Rieck 2003.
6. Nielsen 2002; Iversen 2008.
7. Helgesson 2004; Larsson & Lenntorp 2004.
8. Lund 2004; 2006.
9. Hansen 2003.
10. Ilkjær 2003a; Iversen 2009; Rau 2009.
11. Jørgensen 2001; Hansen 2003; Herschend 2003; Iversen 2009.
12. Jørgensen 2001, s. 15.
13. Versnel 1970; Brilliant 1999; Lund 2003.
14. Udgår.
15. Ørsnes 1988, s. 25 & 95; Andersen 2003, s. 251; Jørgensen 2008; Lau 2009. Det må bemærkes, at relevansen af praktisk eller logistisk hensyntagen ikke kan inddrages i forklaringsmodeller for religiøse/kultiske sammenhænge, idet religion og kult sjældent lader sig forklare ud fra ren praktisk ræson.
16. Carnap-Bornheim 1997; Dobat 2008.
17. Hedeager 1990, s. 83-86; Fabech 1991; Opedal 2008.
18. Mauss 2006; Hylland Eriksen 2007, s. 287-311.
19. Worsaae 1865; Müller 1897; Jankuhn 1936; 1970; Ørsnes 1970; Ilkjær 2000, s. 136-137; En af de få undtagelser er forsøget på en bredere perspektivering af emnet igennem inddragelse af bl.a. den ægæiske/mediterrane skriftoverlevering og de senere nordiske kilder af Randsborg 1995, s. 74-139. Se også diskussionen hos Lund 2004, Jørgensen 2008, s. 117-120 og Fabech 2009.
20. Grane 2003, s. 145.
21. Worsaae 1865.
22. Kaul 2003.
23. Andersen 1956, s. 10-12; Ørsnes 1988, s. 15; Ilkjær 2000, s. 136-139; 2002.
24. Ilkjær 2002.
25. Lau 2009.
26. Se om dette også det nyeste bidrag til diskussionen om krigsbytteofringernes religiøse/kultiske indhold af Fabech 2009.
27. Andersen 1956, s. 14; Nørgaard 2007.
28. Se herom også: Rau 2009a og Fabech 2009, s. 329.
29. Se også: Opedal 2008.
30. Whitehouse 2000.
31. Timpe 2005.
32. Se hos: Schmitt 1993; Timpe 2005.
33. Simek 1995, s. 99 & 370; Bek-Pedersen 2007, s. 194.
34. Dowden 1999, s. 251-255.
35. Lund 1993, s. 27-62.

36. Hoyle 1968.
37. Attyah Flower 2007, s. 211-238.
38. Versnel 1970; Brilliant 1999.
39. Carnap-Bornheim 1999, s. 498-499.
40. Viereck 1975; Morrison 2004.
41. Carnap-Bornheim & Ilkjær 1996, s. 239.
42. Ørnsnes 1988, s. 25; Jørgensen 2008, s. 118; Rau 2009; Lau 2009.
43. Rieck 2003; Rau 2009.
44. Ørnsnes 1988, s. 95; Andersen 2003, s. 251.
45. Randsborg 1995, s. 21-25; Ilkjær & Lønstrup 1981; Dobat 2008.
46. Price 2002, s. 126; Sundqvist 2005, s. 22.
47. Drescher & Hauck 1982; Price 2002, s. 162-163.
48. Price 2002; Bek-Pedersen 2007, s. 193-197; Steinsland 2005, s. 258.
49. Price 2002, s. 181-200; Dobat 2006.
50. Bek-Pedersen 2007, s. 196.
51. Sammenfattende: Ström 1954; Sundqvist 2005; Bek-Pedersen 2007, s. 50-61.
52. Bek-Pedersen 2007, s. 77.
53. Price 2002.
54. Se herom den omfattende undersøgelse af det tilgængelige skriftlige kildemateriale af K. Bek-Pedersen 2007, s. 90-97.
55. Holmström 1919; Dobat 2006.
56. Se diskussionen om denne opfattelse hos Sundqvist 2005, s. 9-11.
57. Sammenlign også: Price 2002; Domeij Lundborg 2006.
58. Fabech 1991, s. 300.

LITTERATUR

- Andersen, H. 1956: Afsked med Ådalen. *Kuml* 1956, s. 7-22.
- Andersen, H.Chr.H. 2003: Nye undersøgelser i Ejsbøl mose. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 246-256.
- Attyah Flower, M. 2007: *The Seer in Ancient Greece*. Berkeley.
- Bek-Pedersen, K. 2007: *Nornir in Old Norse Mythology*. Upubliceret ph.d.-afhandling fra The University of Edinburgh.
- Brilliant, R. 1999: »Let the trumpets roar«. The Roman triumph. I: B. Bergmann & Chr. Kondoleon (red.): *The art of ancient spectacle*. New Haven, s. 220-229.
- von Carnap-Bornheim, C. & J. Ilkjær 1996: Illerup Ådal 5. *Die Prachtausrüstungen* (Textband). Højbjerg.
- von Carnap-Bornheim, C. 1997: Zur Bedeutung der militärischen Seefahrt bei den Barbaren im 3. Jahrhundert n. Chr. – Skandinavien, die Nordsee und das Schwarze Meer. I: A.N. Jørgensen & B.L. Clausen (red.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1-1300*. Copenhagen, s. 226-238.
- von Carnap-Bornheim, C. 1999: Archäologisch-historische Überlegungen zum Fundplatz Kalkrieser-Niewedder Senke in den Jahren zwischen 9 n. Chr. und 15 n. Chr. I: W. Schlüter & R. Wiegels (red.): *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese*. Osnabrück, s. 495-508.
- Degnbol, H. & H. Jensen 1978: *Jomsvikingerne Saga: Harald Blåtand, Svend Tveskæg og Vikingerne i Jomsborg*. København.

- Drescher, H. & K. Hauck 1982: Götterthronen des heidnischen Nordens. *Frühmittelalterliche Studien* 16, s. 237-301.
- Dobat, A.S. 2008: *Werkzeuge aus kaiserzeitlichen Heeresausrüstungsopfern*. Aarhus.
- Domeij Lundborg, M. 2006: Bound animal bodies. Ornamentation and skaldic poetry in the process of Christianisation. I: A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere (red.): *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interaction*. Lund, s. 39-44.
- Engström, J. 1992: Skandinavisk krigsväsen under mellersta järnåldern. *Meddelande från Armémuseum* 52, s. 14-72.
- Fabech, C. 1991: Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og regional variation: Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Højbjerg, s. 283-352.
- Fabech, C. 2009: Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer. I: A. Carlie (red.): *Järnålderns Rituelle Platser*. Utskrift 9. Halmstad, s. 317-342.
- Grane, T. 2003: Romerske kilder til Germaniens geografi og etnografi. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 126-147.
- Hadas, M. (red.) 2003: *Tacitus, Cornelius. The Annals & The Histories* (Translated by Alfred John Church and William Jackson Brodribb). New York.
- Hansen, U.L. 2003: Våbenofferfundene gennem 150 år – forskning og tolkning. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 84-89.
- Hedeager, L. 1990: *Danmarks jernalder: mellem stamme og stat*. Århus.
- Helgesson, B. 2004: Tributes to be Spoken of. Sacrifice and Warriors at Uppåkra. I: L. Larsson (red.): *Continuity for Centuries: A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Lund, s. 223-239.
- Herschend, F. 2003: Krig, offerfynd och samhälle i 200-talets sydsandinavien. *Fornvännen* 2003, 4, s. 312-316.
- Holmström, H. 1919: *Studier över Svanjungfrumotivet i Volundarkvida och annorstädes*. Malmö.
- Hoyle, P. 1968: *Delphi und sein Orakel, Wesen und Bedeutung des antiken Heiligtums*. Wiesbaden.
- Hylland Eriksen, T. 2007: *Små steder – store spørgsmål: Innføring i sosialantropologi*. Oslo.
- Ilkjær, J. 1990: *Illerup Ådal 1: Die Lanzen und Speere* (Textband). Højbjerg.
- Ilkjær, J. 1993: *Illerup Ådal 3: Die Gürtel* (Textband). Højbjerg.
- Ilkjær, J. 2000: *Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl*. Højbjerg.
- Ilkjær, J. 2001: *Illerup Ådal 9: Die Schilde* (Textband). Højbjerg.
- Ilkjær, J. 2003a: Danske Krigsbytteoffer. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 44-64.
- Ilkjær, J. 2003b: *Mosens Skatkammer. Mellem mennesker og guder i jernalderen*. Højbjerg.
- Ilkjær, J. & M. Biborski 2006: *Illerup Ådal 11: Die Schwerter* (Textband). Højbjerg.
- Ilkjær, J. 2002: Den bevidste ødelæggelse i krigsbytteoffer. In: K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere (eds.), *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual*. Lund, s. 203-213.
- Ilkjær, J. & J. Lønstrup 1981: Ankeret. *Skalk* 1981: 2, s. 12-15.
- Iversen, R.B. 2008: Lanser og Spyd. I: Chr. Adamsen et. al (red.), *Sorte Muld*. s. 76-81.
- Iversen, R.B. 2009: *Kragehul – ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfünen*. (i tryk).
- Jankuhn, H. 1936: Zur Deutung des Moorfundes von Thorsberg. *Forschungen und Fortschritte* 12.
- Jankuhn, H. (red.) 1970: *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nord-europa*. Göttingen.

- Jensen, X.P. 2003: Vimosefundet. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 224-238.
- Jensen, X.P., L. Jørgensen & U. L. Hansen 2003: Den germanske hær: Krigere, soldater og officerer. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 310-328.
- Jørgensen, A.N. 2008: *Jernalderen i Europa: Porskjær Mosefund*. Højbjerg.
- Jørgensen, A.N. 2003: Befæstning og kontrol af færdsel til lands og til vands i førromersk og romersk jernalder. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 194-209.
- Jørgensen, L. 2001: The »Warriors, Soldiers and Conscripts« of the Anthropology in the Late Roman and Migration Period Archaeology. I: B. Storgaard (red.): *Military Aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration Periods*. København, s. 9-19.
- Kaul, F. 2003: Mosen – Porten til den anden verden. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 18-43.
- Larsson, L. & K.-M. Lenntorp 2004: The Enigmatic House. I: L. Larsson (red.): *Continuity for Centuries: A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Lund, s. 3-48.
- Lau, N. 2009 (i tryk): Zum Ritus der Opferung von Kriegsbeute in der jüngeren römischen Kaiserzeit – Spuren ritueller Zerstörungen an Pferdegeschirren aus dem Thorsberger Moorfund. I: *Römische Waffen in Aktion – Kampfspuren*. Xantener Berichte.
- Lund, A. 1993: *De etnografiske kilder til nordens tidlige historie*. Århus.
- Lund, J. 2004: Våben i vand: Om deponeringer i vikingetid. *Kuml* 2004, s. 197-220.
- Lund, J. 2006: Vikingetidens værktøjskister i landskab og mytologi. *Fornvännen* 2006: 5, s. 323-341.
- Mauss, M. 2006: *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. London/New York.
- Morrison, J.S. 2000: *Age of the Gallery: Mediterranean Oared Vessels since pre-Classical Times*. New Jersey.
- Müller, S. 1897: *Vor Oldtid*. København.
- Nielsen, J.N. 2002: Bejsebakken: a Central Site near Aalborg in Northern Jutland. I: B. Hårdh & L. Larsson (red.): *Central Places in the Migration and Merovingian Periods*. Lund, s. 197-213.
- Nørgaard, B. 2007: Hestefiguren i kunstens tjeneste. I: Chr. H. Rasmussen & I. Møller (red.), *Heste i Danmark*. Højbjerg.
- Opedal, A. 2008: Våbenoffringer fra Sør-Skandinavia og romerske spectacles – sammelige handlinger? I: K. Chilidis, J. Lund & Chr. Prescott (red.): *Facets of archeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*. Oslo, s. 409-420.
- Price, N. 2002: *The Viking way: religion and war in late iron age Scandinavia*. Uppsala.
- Randsborg, K. 1995: *Hjortspring: warfare and sacrifice in early Europe*. Aarhus.
- Rau, A. 2009: *Die Personengebundenen Gegenstände des 3.-5. Jahrhunderts n. Chr. Aus Nydam (Grabungen 1989-1999) Studien zu Chronologie, Verbreitung, Funktion und Soziologie*. Dissertation fra Christian-Albrechts-Universität zu Kiel (i tryk).
- Rau, A. 2009a: Einige »nichtmilitärische« Anmerkungen zum Kriegsbeuteopferplatz von Nydam und seinem archäologischen Umfeld. I: S. Kleingärtner, L. Matthes & M. Nissen (red.): *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 12. Neumünster, s. 91-104.
- Rieck, F. 2003: Skibene fra Nydam mose. I: L. Jørgensen, B. Storgaard & L.G. Thomsen

- (red.): *Sejrens Triumf: Norden i skyggen af det romerske imperium*. København, s. 296-309.
- Rieck, F. & E. Jørgensen 1997: Non-military equipment from Nydam. I: A.N. Jørgensen & B.L. Clausen (red.): *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1-1300*. Copenhagen, s. 220-225.
- Ström, F. 1954: *Diser, norror, valkyrjor. Fruktbarhetskult och sakralt kungadöme i Norden*. Stockholm.
- Schmitt, O. 1993: Anmerkungen zum Bataveraufstand. *Bonner Jahrbücher* 193, s. 141-160.
- Simek, R. 1995: *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart.
- Steinsland, G. 2005: *Norrøn Religion. Myter, Riter og Samfunn*. Oslo.
- Sundqvist, O. 2005: Kvinnliga kultledares religiösa och sociala position i forntida Skandinavien. *Chaos* 43, s. 9-29.
- Timpe, D. 2005: Tacitus und der Bataveraufstand. I: T. Schmitt, W. Schmitz & A. Winterling (red.): *Gegenwärtige Antike – antike Gegenwart*. München, s. 151-173.
- Tacitus: *The Histories* 1997: D.S. Levene & W.H. Fyfe (transl. & udg.). Oxford.
- Ørsnes, M. 1988: *Ejsbøl I: Waffnopferfunde des 4.-5. Jahrh. nach Chr.* København.
- Ørsnes, M. 1970: Der Moorfund von Ejsbøl bei Hadersleben und die Deutungsprobleme der großen nordgermanischen Waffnopferfunde. I: H. Jankuhn (red.): *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen, s. 172-187.
- Versnel, H.S. 1970: *Triumphus. An inquiry into the origin, development and meaning of the Roman triumph*. Leiden.
- Viereck, H.D.L. 1975: *Die römische Flotte*. Herford.
- Worsaae, J.J.A. 1865: *Om Slesvigs eller Sønderjyllands oldtidsminder*. København.
- Whitehouse, H. 2000: *Arguments and icons: divergent modes of religiosity*. Oxford.

A gift to Veleda

The large finds of military equipment in Southern Scandinavian bogs (the so-called war booty sacrifices) have long comprised a central aspect of research into the Iron Age. During recent decades, research has focused on the chronology and origin of these find assemblages, the hierarchical structure of Iron Age armies and their military strategic organisation and logistics.

Comparably little attention has, on the other hand, been paid to the finds in their primary sense, i.e. as votive offerings and, accordingly, expressions of ritual acts with ideological and religious connotations. Our knowledge concerning the character of the acts performed before and during the actual depositions, and the religious background for these acts, is very limited.

An historical account of which there has, until now, been little awareness in this respect, is the history of Veleda. According to Tacitus' *Historiae*, Veleda was a prophetess of the German tribes north of the Lower Rhine. Tacitus' account may serve as a source of inspiration towards a better understanding of these war booty offerings. The aim of this article is to draw attention to the ritual and sacral dimension of the Southern Scandinavian war-booty sacrifices and to paint a picture of the possible background and religious connotations for these finds.

About the South Scandinavian war booty sacrifices

The Southern Scandinavian war booty sacrifices typically contain various types of weapons and elements of the personal equipment of individual warriors, as well as tools and other elements belonging to an army's logistical apparatus. The find sites are concentrated geographically rela-

tive to the eastern coast of Jutland and on the island of Funen. The majority dates from the Late Roman Iron Age and the beginning of the Migration Period.

It is generally accepted that the war booty offerings represent the equipment belonging to defeated armies, deposited by the victors of the conflicts. Recent debate has focussed on the question of whether the sites mirror offensive or defensive military actions.

With regard to the ritual background and religious connotations of the sites, discussions have traditionally been based on descriptions by Classical writers of the sacrificial rituals of Celtic or Germanic tribes. These traditionally form the explanatory framework for the interpretation of the sites as representing votive offerings of a victorious army to some war god or other.

The sacrificial sites as a ritual scene

Common features of the war booty offerings are their location in a wetland environment, originally a lake or bog, and the intensive destruction of the artefacts previous to their deposition. Analyses indicate that this destruction was conducted very intentionally and according to a firmly structured pattern of ritual behaviour. The sacrifices thus represent considerable organisational and logistical investment(s), involving the participation of large groups of people. Through an association with high steep moraine hillsides, the topography of some of the offering sites resembles that of a natural amphitheatre. The localities seem to have been intentionally chosen to allow a large audience to witness the performance of the offering. The offerings can thus be seen as highly performative

and dramatic spectacles, which, drawing on both additive and visual effects, can be expected to have left a lasting impression in the memories both of individuals and of the community.

Tacitus' account of Veleda

Tacitus' account of Veleda forms part of his report in books IV and V of *Historiae*, on the revolt of the tribes of the Batavi and the Bructeri against Roman administration, which took place around 70 AD in the province of Germania Inferior. The prophetess is introduced in the context of the siege and destruction of *Castra Vetera*, near modern Xanten, in 69/70 AD. According to Tacitus, she had foretold the victory of the alliance of Germanic tribes; one of the legionaries of the defeated legions was sent to her along with other gifts. She is described as a woman of the tribe of the Bructeri. Furthermore she is told to have had enormous authority, due to her prophetic and even divine power. Shortly after the siege of *Castra Vetera*, the Germans are reported to have succeeded in capturing the flagship of the Roman Rhine fleet, which again was brought as a present to Veleda.

Veleda and her gifts

Veleda is described more elaborately as being one of many prophetesses worshipped by the Germanic tribes, and who even may have achieved divine status. She was said to dwell in a tall tower of some kind, and direct contact with her was prohibited.

Against the background of Veleda's divine status, and her role as a mediator between gods and humans, the gifts which were brought to her after the Germans' two victories can be seen as offerings. The Roman legate, said to have been killed on his way to Veleda, corresponds to the presentation and execution of the enemy commander in the context of the Roman triumph, or the killing of the Roman officers in the aftermath of the Battle of Teutoburg

Forest. The trireme, the largest type of contemporary military vessel, cannot be expected to have been intended for military use but as an obvious expression of Roman military power, and hence clear proof for the Germans' triumph.

From *Castra Vetera* to Illerup

The range of gifts which, according to Tacitus, were brought to Veleda, correlates with some of the elements of the war booty offerings. With regard to the Roman officer, it was especially weapons and personal equipment, presumably those of the leading commanders of the defeated armies, that were deposited at several sites. These probably received special attention during preparation of the offerings. Tacitus' account on the captured trireme is reminiscent of the finds of either complete or parts of what can be assumed to have been specialised military vessels seen in a number of war booty offerings.

The similarities between the example of Veleda and the war booty offerings are not limited to the respective gifts/offerings. In both cases, the giving of gifts/offerings is in the context of a military campaign. The vessels, in particular, can be characterised as very spectacular items, and in both cases the victor of the military conflict was responsible for the giving of gifts/offerings.

Veleda and her sisters in the North

Tacitus' description of Veleda, and other references to Germanic prophetesses in Classical writings, shows parallels to the description of the *Völva* in much later Old Norse written sources from the medieval period. Fulfilling a role as a mediator between the gods and humans, these female prophetesses seem not only to have been part of actual society, but also an element of contemporary mythology. The *Völva* can be perceived as being associated with the mythological concept of the Norns, which again relate to other mythological figures,

such as the Valkyries, Disir and a number of minor deities. Like Veleða, these religious specialists and mythological beings all relate to the general concept of fate, and in particular to warriors and war. Several mythological beings and female deities that appear in the Old Norse written sources, presumably representing an old stratum within the mythological narrative, show close links to a wetland environment, in the form of lakes, wells or bogs.

The goddess in the lake

Even though both the various historical sources and the archaeological evidence are characterised by considerable variation in terms of space and time they nevertheless open up far-reaching perspectives and can be used as source of inspiration for a better understanding of war booty offerings.

This applies not least to the question of whether these phenomena result from unsuccessful invasions or successful raids abroad. The latter hypothesis has been promoted more recently with reference to the Roman Triumph. The example of Veleða shows that the tribe of the Bruçteri celebrated a version of the Triumph, indicating a similar practice in a Germanic context. This supports the above hypothesis that at least some of the war booty offerings may result from the showing off to the native community of war booty acquired abroad.

The story of Veleða is of particular interest with reference to the nature of the ritual and religious dimension of the finds. Tacitus' account of Veleða resembles the Southern Scandinavian war booty offerings on several counts. Additionally, there are obvious parallels between Veleða and the other Germanic prophetesses, on the one hand, and a large number of female characters in Old Norse written sources on Pre-Christian mythology, on the other.

These similarities may be rooted in a shared conceptualisation of the influence

of the divine powers on the outcome of a battle, of the predictability of the will of these powers and how appreciation could be expressed to such powers or to the ones who had communicated their will. The example of Veleða can be seen, like the later written accounts of Vølvas, Norns, Valkyries and other mythological beings, as a distant echo of this concept; it presumably belongs to the oldest strata of Pre-Christian cosmology reflected in our written sources.

The historical sources can be seen as mirroring a past cognitive reality and religious world view; according to which female beings, both as religious specialists and as mythological characters, fulfilled a crucial role in the context of coercion, war and death. Against this background, one may ask whether the war booty offerings can be interpreted as reflecting votive offerings relating to religious specialists who were incorporated into preparation of the military campaign. Additionally, one may ask whether the nameless war god, to whom the war booty offerings are traditionally thought to have been dedicated, may also be sought among the various female beings mentioned in Classical and later Old Norse sources.

These sources mirror a mythological conceptualisation of wells, lakes and bogs as not merely transitional zones or entrances to the supernatural, but as the very dwelling place of various mythological beings. Against this background, the changing context of votive activities in Scandinavia, practised in both wetland environments and in the context of settlements, may have been rooted in the dualism of a female and masculine sphere in religious and military practice.

Andres Siegfried Dobat
Moesgård Museum/Aarhus Universitet